

Warszawa, dnia 5 kwietnia 2022 roku

Dr hab. Agnieszka Regulska, prof. UKSW
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Studiów Nad Rodziną
Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Społecznej

**Recenzja rozprawy doktorskiej pani mgr Marzeny Dekiel
pt. „Doświadczenia komunikacyjne studentów w relacjach z rodzicami
a radzenie sobie w sytuacjach trudnych”
napisanej pod kierunkiem naukowym pani dr hab. Doroty Pankowskiej, prof. UMCS**

Rada Naukowa Instytutu Pedagogika UMCS w Lublinie Uchwałą z dnia 17 stycznia 2022 roku powołała mnie do przygotowania recenzji rozprawy doktorskiej pani mgr Marzeny Dekiel pt. „Doświadczenia komunikacyjne studentów w relacjach z rodzicami a radzenie sobie w sytuacjach trudnych” napisanej pod kierunkiem naukowym pani dr hab. Doroty Pankowskiej, prof. UMCS. Przedłożona do recenzji rozprawa jest obszernym opracowaniem o charakterze empirycznym.

Ocena ogólna problematyki rozprawy oraz struktury pracy

Podstawowym zamierzeniem badawczym Autorki uczyniona została diagnoza retrospekcyjnych doświadczeń komunikacyjnych studentów stanowiących zmienną niezależną w perspektywie analizy transakcyjnej i koncepcji Thomasa Gordona. Uwzględnione zostało podstawowe założenie, że komunikacja interpersonalna stanowi ważny obszar funkcjonowania rodziny, gdyż ujawnia m.in. postawy najbliższych osób wobec siebie, oczekiwania, cechy osobowości, posiadaną wiedzę i umiejętności. Tak określony cel postrzegam jako interesujący poznawczo oraz ważny dla praktyki pedagogicznej. Uczynienie przez Doktorantkę przedmiotem poszukiwań badawczych wspomnianego związku doświadczeń komunikacyjnych studentów, nabytych w relacjach z ich rodzicami, z aktualnym radzeniem sobie w sytuacjach trudnych, jest tematem zdecydowanie niewyczerpanym na gruncie

pedagogiki i posiada wiele walorów *novum*. W związku z powyższym pozytywnie oceniam temat pracy oraz koncepcję zrealizowanego projektu badawczego jako oryginalnego i wartościowego poznawczo.

Rozprawa doktorska posiada strukturę typową dla prac o charakterze empirycznym. W ramach klasycznego podziału na części: teoretyczną, metodologiczną i empiryczną wyodrębniono sześć rozdziałów. Trzy pierwsze rozdziały prezentują teoretyczne podstawy przyjętego obszaru badawczego, następnie w kolejnych rozdziałach: metodologiczna koncepcja badań własnych oraz prezentacja i analiza zebranych danych wraz z interpretacją uzyskanych wyników. Strukturę pracy uzupełniają Wstęp, Podsumowanie wyników i wnioski, Zakończenie, Bibliografia, Spis tabel i wykresów oraz Aneks. Całość została zawarta na 411 stronach (włączając cztery części Aneksu prezentujące wykorzystane narzędzia badawcze). Struktura pracy jest poprawna i logicznie uporządkowana.

Ocena teoretycznych podstaw badań

Część teoretyczna rozprawy doktorskiej składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym zostały scharakteryzowane i wyjaśnione pojęcia i mechanizmy procesu socjalizacji na gruncie nauk społecznych. Pani M. Dekiel podjęła próbę określenia roli socjalizacji w życiu rodziny ujmowanej systemowo. Wśród fundamentów systemu rodzinnego wymieniona została komunikacja interpersonalna - na podstawie literatury przedmiotu przedstawione zostały jej modele oraz style. W tym kontekście przywołana i przedstawiona została koncepcja Thomasa Gordona będąca „swoistą antyautorytarną pedagogią” (s. 13) opartą na teorii stosunków międzyludzkich i przypisującą szczególną rolę zasadom budowania pozytywnej komunikacji rodzica/-ów z dzieckiem.

Rozdział drugi dotyczy komunikacji w ujęciu analizy transakcyjnej, na której oparte zostały założenia teoretyczne badań własnych. Autorka zaprezentowała na podstawie literatury główne założenia teoretyczne analizy transakcyjnej, strukturę i funkcje stanów Ja, teorię komunikowania się jako analizy transakcji i gier, znaczenie stosowania znaków rozpoznania w zachodzących relacjach oraz pozycje życiowe ujawniające zajmowane postawy wobec siebie i drugiego człowieka.

Część teoretyczną pracy zamyka rozdział dotyczący radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Pani M. Dekiel prezentuje dotychczasowy stan wiedzy na temat tej kluczowej

AR

umiejętności społecznej, a także przedstawia zagadnienia związane ze stresem i sytuacją trudną, style i strategię z nimi związane.

Treści rozdziałów części teoretycznej rozprawy oparte zostały na reprezentatywnej literaturze przedmiotu i świadczą o dobrej znajomości tematyki. Zgodnie ze stwierdzeniem wyrażonym na początku – całość rozprawy ma poprawną i logiczną strukturę. Jednakże w układzie treści rozdziałów teoretycznych dostrzegam pewną niekonsekwencję – nierównomierne ujęcie dwóch perspektyw badawczych. Wątpliwość wzbudza zasadność włączenia do rozdziału pierwszego treści dotyczących koncepcji „wychowania bez porażek” Thomasa Gordona. W przedstawionych przez Doktorantkę założeniach koncepcja ta, obok analizy transakcyjnej, ma stanowić perspektywę do diagnozy retrospekcyjnych doświadczeń komunikacyjnych studentów wyniesionych z rodzinnego domu. Natomiast analizie transakcyjnej poświęcony został odrębny, cały rozdział. Wskazuje to na nierównomierne ujęcie w strukturze części teoretycznej pracy obu perspektyw badawczych. W związku z tym, że obie koncepcje dotyczą komunikacji i stanowią podstawę teoretyczną projektu badawczego, wskazane byłoby uwzględnić je w jednym rozdziale (drugim) dotyczącym komunikacji. W mojej opinii rozdział drugi powinien mieć zatem dualną strukturę – adekwatnie do dwóch ujęć teoretycznych komunikacji (T. Gordona i E. Berne’a).

Inną kwestią jest sposób przedstawienia obu teorii komunikacji, który ma charakter wyraźnie sprawozdawczo-referujący. Walory merytoryczne pracy podniosłyby z pewnością samodzielnie dokonywane przez Kandydatkę próby syntezy treści, krytyczne odniesienia do prezentowanych podejść czy też podsumowania w kontekście problemu głównego badań własnych.

Kolejna, poważniejsza uwaga dotyczy zamieszania/nieprecyzyjności terminów i określeń przyjętych w rozdziale trzecim, co ma swoje dalsze odzwierciedlenie również w koncepcji projektu badawczego. Odnosi się wrażenie, że w rozprawie dowolnie/zamiennie stosowane są określenia: „radzenie sobie w sytuacjach trudnych” i „radzenie sobie ze stresem w sytuacjach trudnych”. Oczywistym faktem jest, że pierwsze określenie jest szersze, gdyż sytuacji trudnej towarzyszyć może nie tylko stres, ale i inne stany, np. lęk, zagrożenie bezpieczeństwa, itd. Skoro tytuł rozdziału trzeciego brzmi szeroko: „Radzenie sobie w sytuacjach trudnych” niezrozumiałe jest zawężenie treści rozdziału do wyłącznie problematyki stresu w sytuacjach trudnych i jego przezwyciężania.

Jeżeli chodzi o samo przedstawienie w rozdziale trzecim zjawiska stresu, duże wątpliwości wzbudza ujęcie wyłącznie psychologiczne, co podkreślone zostało już w tytule podrozdziału (...w perspektywie psychologii). W rozprawie pedagogicznej niezrozumiałe jest ograniczanie prezentacji zjawiska i pojęcia do innej dyscypliny, zwłaszcza, że stres jest badany i opisywany na gruncie wielu dyscyplin, w tym pedagogiki. Możliwość interdyscyplinarnej perspektywy, w tym pedagogicznej, zauważa sama Autorka wskazując w treściach rozdziału, że „problematyka stresu ma charakter interdyscyplinarny” (s. 135).

Ponadto odnosząc założenia teoretyczne rozdziału trzeciego do koncepcji badań pani Dekiel pojawiają się kolejne wątpliwości związane z powyższą uwagą. Przyjęta w badaniach zmienna zależna została określona jako: „sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych określone w kwestionariuszu COPE” (s. 170). Natomiast jeden z obszarów badań własnych obejmuje już tylko uszczegółowienie, czyli: „pomiar radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych” (s. 174-176). Z kolei określenie głównego celu poznawczego pracy odnosi się szeroko do „radzenia sobie w sytuacjach trudnych” (s. 169). Zdecydowanie należałoby doprecyzować czego tak naprawdę dotyczą badania, poprawić adekwatnie założenia teoretyczne w rozdziale trzecim i opis projektu badawczego.

Drobna uwaga dotycząca użytego określenia tytułu podrozdziału 3.2.3. „Strategie jako sposób radzenia sobie”. Określenie to jest mało logiczne, lepiej zastosować na przykład: „Strategie w procesie radzenia sobie”.

W mojej ocenie rozdział trzeci jest najsłabszym opracowaniem części teoretycznej rozprawy ze względu na powyższe uwagi. Gdyby praca miała być publikowana – konieczna byłaby gruntowna korekta tej części.

Podsumowując całość części teoretycznej pracy pragnę docenić znakomitą znajomość literatury przedmiotu, na szczególne uznanie zasługuje trafny dobór źródeł, a także umiejętność syntetyzowania wiedzy. Poza zasygnalizowanymi wcześniej dysproporcjami w ujęciu dwóch koncepcji (E. Berne’a i T. Gordona) w strukturze tej części pracy i kwestią nieprecyzyjnego określenia w rozdziale trzecim („radzenie sobie ze stresem”?), pragnę stwierdzić, że pod względem merytorycznym ta część nie budzi zastrzeżeń i spełnia rolę teoretycznych podstaw dla przygotowanego projektu badawczego.

Ocena metodologicznej koncepcji projektu badawczego

Koncepcja badań własnych została zaprezentowana w rozdziale czwartym. Otwiera go uzasadnienie podjętej problematyki, w którym Doktorantka przedstawia dwa główne powody podjęcia tematyki badawczej. Zgadzam się z kluczową tezą Autorki, że komunikacja interpersonalna dotycząca podsystemu rodzice-dzieci jest wciąż w niedostatecznym stopniu eksplorowanym wymiarem w podejmowaniu badań nad rodziną. Dlatego wartościowe poznawczo i praktycznie jest podjęcie próby zbadania tego obszaru funkcjonowania rodziny w aspekcie związku pomiędzy przeszłymi doświadczeniami komunikacji rodzicielskiej a radzeniem sobie w sytuacjach trudnych dorosłych już dzieci.

W kolejnym podrozdziale zostały określone: cel badań, problemy oraz hipotezy robocze. Z uznaniem należy przyjąć fakt, że określony został nie tylko cel poznawczy badań, lecz również cel weryfikacyjny i praktyczny, co pozwoliło na precyzyjne ukierunkowanie całego projektu badawczego. Logiczny związek z celem oraz tematem pracy zachowany został w sprecyzowanym głównym problemie badawczym: „Czy, a jeśli tak, to jaki związek istnieje pomiędzy doświadczeniami komunikacyjnymi studentów w relacjach z rodzicami a radzeniem sobie w sytuacjach trudnych?” (str. 170). Pozytywnie oceniam również konstrukcję i spójność uszczegółowionych pięciu pytań badawczych, gdyż dostrzegam powiązanie ich treści z koncepcjami teoretycznymi (analiza transakcyjna, koncepcja T. Gordona) ustanowionymi jako założenia badań własnych.

Zmienna niezależna została określona prawidłowo, choć niezwykle zwięźle. Natomiast zmienna zależna w mojej ocenie wymaga dookreślenia o kwestię radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych. W obu zmiennych nie przedstawiono żadnego ich uzasadnienia ani wskaźników.

Doktorantka słusznie nie określa hipotez do trzech szczegółowych problemów badawczych (1., 2. i 5.), gdyż nie ma takiej potrzeby ze względu na ich diagnostyczny charakter. Hipotezy zostały sformułowane tylko do dwóch pytań badawczych, które ujmują związki pomiędzy badanymi zmiennymi. W opisie przedstawionych dwóch roboczych hipotez i ich uzasadnieniu dostrzegam powiązania z teoretycznymi założeniami analizy transakcyjnej oraz koncepcji T. Gordona, co oceniam pozytywnie, gdyż wskazuje to na powiązanie hipotez z przyjętymi teoretycznymi koncepcjami i odniesienia do przedstawionego w nich znaczenia sposobu komunikowania się w sytuacjach problemowych. Ponadto pragnę docenić sam fakt tak

merytorycznego (poprzez oparcie na koncepcjach teoretycznych) i dokładnego uzasadnienia hipotez.

W trzecim podrozdziale przedstawione zostały zastosowane metoda i narzędzia badawcze. Pani Dekiel przyjęła strategię ilościową w paradygmacie pozytywistycznym. Posłużyła się metodą sondażu diagnostycznego z zastosowaniem techniki ankietowej wykorzystując zarówno standaryzowany kwestionariusz COPE, jak i trzy kwestionariusze skonstruowane przez siebie.

Drobna uwaga dotycząca przyjętego tytułu podrozdziału 4.3. – liczba mnoga „metody” sugeruje, że w badaniach zastosowano kilka metod, co nie ma odzwierciedlenia w rzeczywistości, stąd tytuł powinien brzmieć: „Metoda i narzędzia badawcze”.

W nawiązaniu do przedstawionej już przeze mnie uwagi przy ocenie założeń teoretycznych projektu badawczego dotyczącej potrzeby doprecyzowania czy w badaniach chodzi wyłącznie o „pomiar radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych”, czy też szerzej o „radzenie sobie w sytuacjach trudnych”, uwaga ta dotyczy również koncepcji badań. Można przypuszczać, że taki brak skonkretyzowania przedstawionej kwestii wynika ze specyfiki użytego wystandaryzowanego kwestionariusza COPE, który w swych założeniach służy przede wszystkim do pomiaru stresu, którego wyznacznikiem mogą być określone sytuacje trudne. Szkoda, że Doktorantka samodzielnie nie dookreśliła precyzyjnych zakresów własnych pomiarów dokonywanych w ramach badań własnych. Na podstawie analizy przedstawionej koncepcji badań - w mojej ocenie przedstawione w rozprawie określenie głównego celu poznawczego pracy jest zbyt szerokie „radzenia sobie w sytuacjach trudnych” (s. 169), podobnie jak i przyjęta w badaniach zmienna zależna, która została określona jako: „sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych określone w kwestionariuszu COPE” (s. 170). W badaniach *de facto* dokonany został jedynie pomiar radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych i warto byłoby to precyzyjnie przedstawić w określeniu celu głównego.

Z wielkim uznaniem zapoznałam się z przedstawionym w kolejnych podrozdziałach procesem tworzenia własnych kwestionariuszy (Kwestionariusz Komunikacji Rodzicielskiej, Kwestionariusz Transakcji Rodzinnych i Kwestionariusz Rodzicielskich Postaw Życiowych). Opracowane narzędzia odpowiadają podstawowym regułom metodologicznym i pozwalają na bardzo precyzyjne zrealizowanie celów szczegółowych badań. Wstępne wersje kwestionariuszy zostały skonsultowane z zespołem sędziów kompetentnych znających założenia teoretyczne koncepcji Berne’a i Gordona oraz stosujących je w nauczaniu, dzięki

czemu dokonano weryfikacji diagnostycznej (wewnętrznej). Natomiast dwukrotne badania pilotażowe pozwoliły na dokonanie analizy rzetelności skonstruowanych narzędzi. W mojej ocenie opracowane przez Kandydatkę kwestionariusze stanowią zdecydowanie bardzo mocny punkt projektu badawczego, gdyż umożliwiają realizację celów pracy. Uwzględniając założenia koncepcji teoretycznych kwestionariusze te pozwalają na zdiagnozowanie zmiennych niezależnych, czyli stosowanego przez rodziców języka akceptacji *versus* nieakceptacji w ujęciu T. Gordona (Kwestionariusz Komunikacji Rodzicielskiej), aktywności ujawnianych przez rodziców stanów Ja (Kwestionariusz Transakcji Rodzinnych) oraz pozycji życiowych w relacjach z dziećmi (Kwestionariusz Rodzicielskich Postaw Życiowych). Jeszcze raz podkreślam swą wysoką ocenę opracowanych narzędzi badawczych, które pozwalają na zebranie kompletnego zbioru danych.

W ostatnim podrozdziale części metodologicznej rozprawy została scharakteryzowana badana grupa oraz organizacja i przebieg badania. Badania zostały zrealizowane od października 2014 r. do kwietnia 2015 r. wśród studentów trzech lubelskich uczelni (UMCS, PL, UP). Zakwalifikowano do analizy 406 kompletnie wypełnionych kwestionariuszy. Autorka scharakteryzowała badaną grupę pod względem płci, reprezentowanej uczelni, wieku badanych, wykształcenia matki i wykształcenia ojca. W związku z głównym problemem badawczym (doświadczenia komunikacyjne w relacjach z rodzicami) szkoda, że nie uwzględniono na tym etapie więcej danych o rodzinie pochodzenia osób badanych, np. pełna, niepełna, rozbita, itd.

Wyrażając podsumowującą ocenę przedstawionej koncepcji badawczej pragnę zaznaczyć, że jest projekt jest spójny i zgodny z kanonami badań w paradygmacie pozytywistycznym. Doktorantka w sposób rzeczowy wyjaśniła najważniejsze założenia badawcze swojego projektu. Zasygnalizowane przeze mnie drobne nieścisłości nie umniejszają całościowej wartości koncepcji badań.

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Część empiryczna rozprawy została poświęcona prezentacji i analizie uzyskanych w badaniu wyników. W rozdziale piątym przedstawione zostały wyniki dotyczące podjętej próby zdiagnozowania doświadczeń komunikacyjnych badanych studentów w relacjach z rodzicami. Uwzględniając założenia analizy transakcyjnej, pani M. Dekiel prezentuje wyniki określające stany Ja rodziców oraz prezentowane przez nich pozycje życiowe w kontaktach z dziećmi

uwzględniając język akceptacji *versus* nieakceptacji w sytuacjach trudnych. Doceniam, że Autorka zwróciła uwagę na fakt, że nie obejmuje badaniem samych rodziców, lecz retrospektywne relacje dzieci o zachowaniach swoich rodziców, w związku z czym słusznie rozpatrywano stany Ja rodziców jako stany funkcjonalne, a ich wskaźnikami uczyniono charakterystyczne dla nich zachowania (zastosowano diagnozę behawioralną).

Natomiast w rozdziale szóstym przedstawione zostały wyniki dotyczące badanych doświadczeń komunikacyjnych studentów w kontekście radzenia sobie ze stresem. Dokonano weryfikacji dwóch hipotez o istnieniu związku pomiędzy ujawnianymi przez rodziców stanami Ja, pozycjami życiowymi oraz językiem nieakceptacji *versus* akceptacji a radzeniem sobie ze stresem.

Wykorzystano odpowiednio dobrane metody statystyczne do analizy wyników opierając się na pakiecie statystycznym SPSS 20.0. Na uwagę zasługuje utrzymanie właściwej proporcji pomiędzy prezentacją danych (wyniki zostały przedstawione w tabelach, z wyznaczeniem median, zakresów danych, średnich i odchyłeń standardowych) a interpretacją opisową uchwyconych zależności. Te analizy są wyczerpujące i rzeczowe. Co więcej, Doktorantka odnosi uzyskane wyniki do badań innych autorów oraz do teorii. To niewątpliwie świadczy o dojrzałości naukowej i umiejętności prowadzenia naukowego dyskursu. Pozytywnie oceniam uwzględnienie obszernego podsumowania wyników i syntetyczne przedstawienie wniosków końcowych z badań, które dostarczają nowej, interesującej wiedzy i wypełniają lukę w dotychczasowym stanie badań (braki, które sama Autorka sygnalizowała wcześniej w uzasadnieniu podjęcia tej problematyki).

W przedstawionym projekcie badawczym brakuje realizacji zapowiadanego celu praktycznego badań, który został określony w założeniach metodologicznych jako: „sformułowanie wniosków służących doskonaleniu środowiska rodzinnego w zakresie kształtowania prawidłowej komunikacji rodzicielskiej” (str. 169). Tego rodzaju wniosków można doszukiwać się jedynie pośrednio i wybiórczo. Zabrakło opracowania na przykład modelu działań (lub przynajmniej jego zarysu) wspierających rodziców/rodziny w doskonaleniu komunikacji z dziećmi. Wprowadzenie takiego elementu sprawiłoby, że rozprawa doktorska uzyskałaby istotne walory aplikacyjne i tym samym zrealizowany zostałby zakładany również cel praktyczny badań.

Podsumowując ocenę tej części pracy stwierdzam, że pani mgr Marzena Dekiel sprawnie panowała nad obszernym materiałem empirycznym i w sposób uporządkowany

dokonała jego prezentacji i analizy według przyjętych szczegółowych problemów badawczych. Uznaję tę część za wartościową naukowo i świadczącą o dobrym warsztacie metodologicznym Doktorantki.

Ocena ogólna rozprawy doktorskiej

Podjęta w rozprawie problematyka jest wartościowa poznawczo i wnosi nowe aspekty do dotychczasowego stanu wiedzy pedagogicznej. Wysoko oceniam dobór i przedstawienie założeń teoretycznych, które stały się adekwatnym tłem dla opracowania koncepcji badań własnych, a także odniesieniem w interpretacji uzyskanych wyników.

Przedstawiony projekt badań całościowo oceniam zdecydowanie pozytywnie jako rzetelny, spójny i logiczny. Szczególnie doceniam samodzielnie opracowane kwestionariusze, które pozwoliły na zebranie obszernego i kompletnego, ze względu na problemy badawcze, zbioru danych. Spore „zamieszanie” wprowadził standaryzowany kwestionariusz COPE, który służy do pomiaru radzenia sobie ze stresem – konsekwencje zastosowanego uogólnienia do „radzenia sobie w sytuacjach trudnych” dostrzegane są i w części teoretycznej (rozdział trzeci) i w założeniach metodologicznych (opisałam je szczegółowo wcześniej). Pomijając kwestię nieprecyzyjności określenia czy badania dotyczą „radzenia sobie w sytuacjach trudnych”, czy też „radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych”, stwierdzam, że etapy postępowania badawczego zostały zrealizowane prawidłowo. Pozytywnie oceniam również sposób prezentacji wyników badań oraz ich omówienie wraz z odniesieniami do teorii i innych badań.

Zamykające rozprawę Zakończenie spełnia swoją rolę, gdyż uwzględnia w sposób syntetyczny najważniejsze ustalenia i wyniki zrealizowanego projektu badawczego. Rzeczowo i wyczerpująco podsumowuje poszczególne etapy realizacji pracy prezentując odpowiedzi na postawione problemy badawcze.

Od strony formalnej rozprawa została przygotowana bardzo starannie, w przejrzystej i logicznej strukturze, poprawnie językowo i edytorsko.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska pt. „Doświadczenia komunikacyjne studentów w relacjach z rodzicami a radzenie sobie w sytuacjach trudnych” autorstwa pani mgr

Marzeny Dekiel spełnia wymogi określone w art. 13 ust. 1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym, gdyż Doktorantka wykazała się wiedzą teoretyczną z zakresu pedagogiki – dyscypliny naukowej, w której zrealizowała swój projekt badawczy, oraz wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Teza ta wynika ze szczegółowej oceny całego projektu badawczego, którą przedstawiłam w kolejnych punktach recenzji. Na tej podstawie uznaję, że rozprawa spełnia ustawowe warunki stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie pani mgr Marzeny Dekiel do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Agnieszka Rębuska